

УДК378.147:37.013.42

Світлана Архипова,
Леся Смеречак

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У КОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ВАДАМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті здійснено спробу визначити зміст та особливості формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми з вадами психофізичного розвитку; виокремити структурні компоненти професійної компетентності у корекційній роботі із цією категорією дітей.

Ключові слова: соціальний педагог, діти з вадами психофізичного розвитку, професійна компетентність.

В статье делается попытка обозначить содержание и особенности формирования готовности будущих социальных педагогов к работе с детьми, которые имеют изъяны в психофизическом развитии.

Ключевые слова: социальный педагог, дети с врождёнными изъянами в психофизическом развитии, профессиональная компетентность.

The article attempts to define the content and features of the training of future social workers to work with children with mental and physical development; distinguish structural components of professional competence in remedial work with this group of children.

Key words: social educator, children with mental and physical development, professional competence.

Постановка проблеми. Особливості соціально-педагогічної роботи в Україні полягають у тому, що система закладів, де може працювати соціальний педагог, остаточно не сформована, а зміст та напрями роботи соціального педагога навіть у межах одного закладу різняться проблемами конкретних об'єктів. Окреслені фактори зумовлюють виокремлення певних вимог щодо підготовки соціальних педагогів.

Статус соціального педагога в Україні підтверджує необхідність розгляду питання щодо формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів до роботи з різними об'єктами соціально-педагогічної діяльності.

Потреба дослідження педагогічної стратегії професійного розвитку соціальних педагогів зумовлена, з одного боку, новими реаліями, що виникли у сфері соціально-економічного життя суспільства: вимогами, які ставляться перед особистістю у зв'язку з особливостями корекційної роботи соціального педагога з дітьми з психофізичними вадами, а з іншого – тим, що в теоретичному та практичному плані це питання недостатньо вивчене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає змогу виокремити такі напрями досліджень із проблеми формування особистості фахівця: підготовка фахівців в умовах вищої школи (А. Алексюк, В. Андрущенко, С. Вітвицька, О. Гура, О. Джура, О. Дубасенюк, І. Зязюн, П. Лузан, Н. Ничкало, М. Фіцула та ін.); теоретико-методичні та практичні основи підготовки майбутніх соціальних педагогів (С. Архипова, І. Богданова, Л. Боднар, З. Бондаренко, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, А. Конончук, Г. Лактіонова, Л. Міщик, О. Москалюк, В. Поліщук, З. Фалинська, С. Харченко та ін.); особливості використання зарубіжного досвіду професійної підготовки соціальних педагогів/працівників в

Україні (С. Когут, В. Кратінова, Т. Логвиненко, О. Павлішак, В. Поліщук, О. Пришляк).

Особливості соціально-педагогічної роботи та сучасний стан підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми з вадами розвитку розглядають О. Крижанівська, Т. Соловей, М. Чайковський, Я. Юрків та ін.

У контексті нашої статті особливо актуальним є дослідження Я. Юрків, яка стверджує, що робота з дітьми та підлітками з обмеженими можливостями вимагає від кожного, хто обрав цю професію, цілковитої самовіддачі, безмежної любові, поваги й віри в можливість дитини, що здається безнадійним, глибоких професійно-теоретичних і практичних знань. Діяльність фахівця, який займається соціально-педагогічною роботою, має дві основні характеристики: об'єктивну і суб'єктивну, які є необхідними передумовами ефективності його праці. До об'єктивних характеристик належать знання та вміння, якими він володіє, а також результат соціально-педагогічної роботи, тобто ті зміни в соціальному, психічному й особистісному житті, до суб'єктивних – його особистісні особливості [4, с. 24].

Узагальнення результатів вивчення сучасних теорій професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів засвідчують необхідність урахування потреб осіб з обмеженими функціональними можливостями та специфіки соціально-педагогічної роботи з ними залежно від хвороби.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність соціального педагога побудована на комбінації знань та практичних умінь і навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, які можна мобілізувати для професійної діяльності у роботі з різними категоріями населення (у нашому випадку – з дітьми із психофізичними вадами) і забезпечує готовність фахівця виконувати соціально-педагогічні функції відповідно до державних стандартів і вимог суспільства.

Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей їхнього психофізичного розвитку корекційна робота має спрямовуватися на розвиток зорового чи слухового сприймання, мовлення, корекцію пізнавальної діяльності, фізичний розвиток, формування навичок просторового, соціально-побутового орієнтування, психокорекцію

тощо; розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку учнів шляхом взаємодії з навколишнім середовищем на основі знань, умінь і навичок мовленнєвої, зокрема комунікативної, діяльності і творчості; формування компенсаційних способів діяльності як важливої передумови підготовки дітей з особливими освітніми потребами до навчання в основній школі; створення передумов для соціальної реабілітації та інтеграції, розвиток самостійності та життєво важливих компетенцій дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Рівень теоретичної обізнаності та готовність майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми з психофізичними вадами значною мірою зумовлені змістовою наповненістю програм таких навчальних дисциплін, як соціальна педагогіка, технології соціально-педагогічної діяльності, основи дефектології, соціальний супровід клієнта, основи корекційної педагогіки.

Соціальний педагог повинен сприяти інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в суспільство, навчити їх адаптуватися до мінливого соціального середовища, а відтак – володіти як професійними, так і специфічними знаннями й уміннями щодо організації корекційної роботи з дітьми з вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти.

Компетентність соціального педагога у корекційній роботі з дітьми з психофізичними вадами визначає комплекс певного рівня соціально-педагогічних знань, умінь, навичок, ставлень, завдяки яким фахівець здатний здійснювати складні поліфункціональні види діяльності. Так, студенти повинні знати: загальні закономірності розвитку особистості; вікові та індивідуальні особливості її становлення; теорію та методику виховного впливу на особистість; причини аномального розвитку дітей на ранніх етапах; основні поняття та категорії корекційної педагогіки; етапи становлення корекційної педагогіки як науки; структуру та особливості корекційно-педагогічної діяльності; основні принципи корекційно-педагогічної діяльності; зміст і основні напрями корекційно-педагогічної діяльності, її форми та методи.

Ми розглядаємо професійну готовність соціального педагога до корекційної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями як структурне утворення спеціаліста, що включає в себе якісну професійну підготовку, за якої сформовані необхідні знання, уміння та навички професійної діяльності.

Теоретико-методологічний аналіз професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів дозволяє виокремити такі компоненти готовності до організації корекційної роботи з дітьми з вадами психофізичного розвитку: змістовий, практичний та емоційно-мотиваційний.

Змістовий компонент готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями передбачає вивчення студентами особливостей корекційної роботи з дітьми з вадами слуху, зору, мовлення, ЗПР та інтелектуальною недостатністю, з дітьми з ДЦП. Студенти мають знати, що порушення можуть бути викликані двома групами чинників:

1) біологічними: хромосомно-генетичні відхилення (спадкового характеру і ті, що виникли в результаті генних мутацій), патологічний перебіг пологової діяльності, мозкові травми в цей період; мозкові травми та важкі інфекційні і токсико-дистрофічні захворювання, перенесені дитиною в ранньому віці; хронічні захворювання (серцево-судинні, астма, діабет, туберкульоз та ін.), що почалися в ранньому і дошкільному віці; інфекційні й вірусні захворювання матері під час вагітності (краснуха, токсоплазмоз, грип); ендокринні та соматичні захворювання матері; несумісність за резус-фактором; токсікоз матері під час вагітності; венеричні захворювання (гонорея, сифіліс); алкоголізм і наркоманія батьків; неправильне харчування, радіація, екологічне забруднення навколишнього середовища;

2) функціональними (соціальними): конфлікти в сім'ї; перебування в стресових ситуаціях, фрустративних ситуаціях; педагогічна занедбаність, недостатня турбота про дитину.

Неодмінною складовою професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів є знання правових засад професійної діяльності, котрі відображені в Законах України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про освіту», «Про пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про фізичну культуру і спорт», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про благодійництво та благодійні організації».

Майбутні фахівці повинні знати правила корекційної роботи з різними категоріями дітей залежно від захворювання та пам'ятати, що здійснення корекційної роботи з дітьми з вадами розвитку передбачає вивчення особливостей їхньої поведінки, емоційно-вольової сфери, характеру, збір інформації про ранній розвиток дитини, зокрема про особливості фізичного та пізнавального розвитку, характер різних видів діяльності (предметної, ігрової, зображувальної, конструктивної, елементів трудової).

Практична підготовка студентів – це органічна складова їхньої фахової підготовки, регламентована відповідними положеннями, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України і диференційована навчальними планами спеціальностей. Кожен вид практики передбачає набуття певного обсягу практичних знань, умінь і навичок, відповідно до змісту і завдань навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки кожного із кваліфікаційних рівнів. Концептуальні підходи до організації практики студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» розкрито у працях С. Архипової, А. Капської, Л. Кобилянської, А. Конончук, Л. Міщик, В. Поліщук, З., С. Харченко та ін.

Показниками сформованості практичних навичок соціального педагога є вміння: планувати свою діяльність; організовувати спілкування в системі «вихователь–дитина», «вихователь–батьки»; визначати рівень готовності дитини до навчання в загальноосвітній школі; проводити психолого-педагогічне обстеження дітей шкільного віку з метою визначення рівня навчальних здібностей та виявлення причин відставання у навчанні; використовувати діагностичні методики та правильно інтерпретувати результати; визначати сутність недоліків у розвитку і відхилень у поведінці дітей та підлітків; з'ясувати причини й умови виникнення аномалій у розвитку та поведінці особистості; здійснювати корекцію та профілактику аномального розвитку дітей; здійснювати аналіз загальної та спеціальної освіти дітей з

недоліками у розвитку та поведінці в умовах масової школи; застосовувати сукупність методів, прийомів і засобів корекційно-педагогічного впливу на особистість дитини з недоліками у розвитку.

Розглядаючи особливості організації практики, доречно навести докази В. Поліщук про те, що «успіх практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів залежить від характеру та якості її організації, від координації діяльності навчального закладу з тими соціальними службами, де студенти проходять практику, від вибору і рівня кваліфікації соціальних працівників, що працюють із студентами під час практики [3, с. 119]».

Практика соціально-педагогічної роботи засвідчує актуальність володіння прикладними вміннями та навичками. Як слушно зазначає професор В. Поліщук, «...ефективність практики залежить не лише від вдалого підбору базових закладів з добре поставленою роботою та творчо працюючим персоналом, але й від психологічної готовності студентів до роботи в соціальній сфері. Тому в процесі роботи зі студентами цим питанням приділяється особлива увага [3, с. 119]».

У процесі корекційної роботи з дітьми з особливими потребами соціальний педагог повинен уміти користуватися інструментарієм індивідуальної і групової комунікації в різних соціально-педагогічних ситуаціях; передбачати результат системи педагогічних впливів на індивіда та колектив, заздалегідь виявляти можливі труднощі; організувати виховну роботу, добирати адекватні форми та методи виховної роботи; здійснювати вибір і реалізацію технологій соціально-педагогічної діяльності; діагностувати індивідуально-психологічні особливості особистості; аналізувати й оцінювати соціально-педагогічні ситуації та причини їхнього виникнення, прогнозувати подальший їхній розвиток; швидко приймати рішення і знаходити надійні гуманні засоби педагогічного впливу; використовувати найбільш ефективні методи розв'язання соціально-педагогічних задач.

З метою формування практичного компонента професійної компетентності – практичних навичок організації корекційної роботи з дітьми з вадами психофізичного розвитку доцільно використовувати такі форми навчальної роботи: скласти словник термінів та понять до аналізованої теми; укласти бібліографічний покажчик до теми; дібрати корекційно-розвивальні вправи для логопедичної розминки; обговорити проблеми соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами; сформулювати основні правила корекційної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, в умовах загальноосвітньої школи; підібрати корекційні вправи для дітей з особливими освітніми потребами; підготувати повідомлення «Спеціальні заклади для дітей із вадами розвитку»; підготувати повідомлення на тему: «Особливості емоційно-вольової сфери дітей із відхиленнями у розвитку» та ін.

Доречно організувати студентам зустрічі з представниками ЦСССДМ, котрі працюють із дітьми з вадами психофізичного розвитку, організувати екскурсії до спеціальних закладів освіти, реабілітаційних центрів.

До прикладу, метою відвідин соціального реабілітаційного центру може бути ознайомлення з індивідуальним сімейним планом реабілітації та розвитку дитини, участь у проведенні корекційно-розвивальних занять для дітей та проведенні тренінгів для батьків хворої дитини.

Емоційно-мотиваційний компонент передбачає формування позитивного ставлення майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; наявність потреби і бажання прагнути до побудови власної моделі соціально-педагогічної роботи з такими дітьми; забезпечення соціального супроводу сім'ї, яка виховує дитину з обмеженими можливостями.

Нагадаємо, що невід'ємним складником активної пізнавальної діяльності особистості є емоції. Вплив емоційного фактора на формування мотивації суб'єктів навчання відзначають як психологи, так і педагоги (Л. Виготський, Б. Додонов, О. Ковальов, В. Кушнір, А. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, Г. Щукіна).

Емоції, за Л. Виготським [1], – такий внутрішній організатор наших реакцій, який напружує, збуджує, стимулює чи затримує всі інші реакції. При цьому емоції не можна

викликати прямо, за бажанням, оскільки вони слабо піддаються вольовій регуляції [1]. На думку Б. Додонова [2], емоції завжди тісно пов'язані з потребами особистості.

Емоційний стан учасника навчально-виховного процесу може відігравати як позитивну, так і негативну роль. Позитивні емоційні стани сприяють активізації пізнавальної діяльності, налагодженню контактів між учасниками педагогічної взаємодії, конструктивному розв'язанню проблемних та конфліктних ситуацій, створюють атмосферу невимушеної взаємодії як регулятори поведінки.

Показником сформованості емоційного компонента готовності до корекційної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями є прояв яскравої емоційної виразності, особливо позитивних емоцій (інтелектуальних, моральних, естетичних тощо) з вираженням мімічних, словесних реакцій, жестів тощо; вираження загальної емоційної культури; сформованість чіткої мотивації участі в позааудиторній роботі; бажання працювати за обраною спеціальністю, пошук причин неуспіху.

Резюмуючи викладене вище, визначимо структуру професійної компетентності соціального педагога у корекційній роботі з дітьми з психофізичними вадами, що, на наше глибоке переконання, складають такі компоненти:

- **соціальна компетентність** (здатність адаптувати знання, уміння та навички роботи з дітьми з вадами розвитку до змінених умов соціального середовища);
- **методична компетентність** (рівень майстерності щодо використання різних форм, методів та засобів формування знань, умінь, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій дітей з різними нозологіями);
- **наукова компетентність** (теоретичні знання, уміння, навички у галузі корекційної педагогіки);
- **професійні якості** (комунікативні та організаторські здібності, гуманне ставлення до дітей та їхніх батьків, або осіб, котрі їх замінюють; психічна та емоційна врівноваженість, здатність до співпереживання, активність, вимогливість, доброта, чуйність, тактовність, толерантність, емпатія, інтерес до проблем дітей, наполегливість, дисциплінованість тощо);
- **особистісні якості** (індивідуальні психологічні характеристики).

Домінантними механізмами формування професійної компетентності соціального педагога в корекційній роботі з дітьми з психофізичними вадами, які корелюють успішність його професійної діяльності, мають бути:

- інформованість про зміст професії соціального педагога, умови його професійної діяльності, професійні вимоги до фахівця, який працює з дітьми з психофізичними вадами;
- стійкий інтерес до професійної діяльності (наявність глибоко усвідомлених знань щодо суб'єктів і об'єктів професійної діяльності, функціональних обов'язків соціального педагога, напрямків та змісту професійної діяльності, форм і методів її здійснення);
- професійна мотивація (бажання працювати за обраною спеціальністю, пошук причин неуспіху);
- усвідомлення власної соціальної ролі як фахівця;
- здатність адекватно оцінювати рівень своєї кваліфікації та готовність до професійного самовдосконалення і професійного зросту тощо);
- активність, спрямована на досягнення різноманітних цілей професійної діяльності, задоволення власних освітніх потреб; участь у різних видах теоретичної та соціально-практичної діяльності, прагнення та реалізація самостійності, вияв вольових зусиль;
- здатність до системного аналізу, прогнозування власного розвитку, ерудиція;
- орієнтація на кінцевий результат професійної діяльності (задоволення реальних чи потенційних освітніх потреб дітей з вадами психофізичного розвитку; допомога батькам у виробленні життєвої стратегії; розвиток потреби як у дітей, так і батьків, котрі їх виховують у постійному саморозвитку та самовдосконаленні).

Висновки. Урахування окреслених механізмів підготовки майбутніх соціальних педагогів до корекційної роботи з дітьми з вадами розвитку дозволить підвищити рівень їхньої професійної компетентності; надасть майбутнім фахівцям можливість активно впливати на

зміст, форми і методи навчання, адаптувати навчання до своїх індивідуальних потреб і особливостей; створити передумови для розвитку в майбутнього фахівця самостійного, творчого і відповідального підходу до свого навчання, набуття ним умінь і навичок організації найважливішого виду людської діяльності – діяльності учіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика - Пресс, 1999. – 536 с.
2. Додонов Б.И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
3. Поліщук В. Місце неперервної практики у цілісній системі підготовки соціальних педагогів / В. Поліщук // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 116 – 124. – (Серія «Педагогічна»).
4. Юрків Я. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями/ Я. Юрків // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 1. – С. 21 – 28.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Архипова С.П. – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького;

Смерчак Леся Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Дрогобицького державного педагогічного університету.

Надійшла до друку 10.12.2012 р.